

Megjegyzések Szabédi László verseiről*

1. A kolozsvári tudós költő, Szabédi László neve nem ismeretlen már folyóiratunk olvasói előtt.¹ Mintegy két évvel ezelőtt olvashattuk nemzeti versidomunkról írott, igen termékeny gondolatokat és új szempontokat felvető munkáját (A magyar ritmus formái. Bukarest, é. n.), s pársoros méltatásokat nem tekintve (pl. Hegedűs Lajos : Pais-Eml. 98, 100) emlékezetünk szerint éppen a Magyar Nyelvőr hasábjain jelent meg először kimerítő — s talán kissé jogtalanul elmarasztaló — bírálat a műről (Elekfi László : Nyr. 80 : 258—61). Azt, hogy a költői nyelvnek, nemzeti versrendszerünknek hivatott — ha nem is tévedhetetlen — bűvára és szakértője, Szabédi — tévedései ellenére is — bebizonyította. Ez alkalommal — válogatott verseinek a közelmúltban megjelent gyűjteménye alapján — nem a tudós, hanem a költő, nem a vers-teoretikus, hanem a nyelvművész portréját szeretném — ha vázlatosan is — megrajzolni.

Feladatomnak Szabédi költői nyelvének bemutatását tekintem, ehhez azonban elengedhetetlenül szükséges, hogy néhány szóval jellemezzem Szabédit, az embert is. Válogatott verseinek gyűjteménye, amely harminc év java termését tartalmazza, s amelynek első darabjait az idén ötvenedik évét taposó költő még szinte gyerekfejjel, 17 éves korában írta, egy ízig-vérig materialista költőt állít elénk. „Szóló szám holtig büszkén híreli : — imádság nem fakadt ezen a szájon” — szögezi le szinte hitvallásként már 1930-ban (Nem akarom bánni 14), s materialista világnézete végigkíséri egész költészetét. Egyik legszebb ifjúkori versében megragadó szimbolikus képen keresztül, de igen világosan határolja el magát minden misztikustól, minden értelemellenestől. A költő a sötét kútban tükröződő saját képmásának mondja a következő mély értelmű szavakat :

Szűk szájú kútban, kis körön belül,
csak engem tükrözöl, s ha hátra lépek,
bús arcod a víz tükörén elül.

Az életed optikai csalódás :
lazán széthulló, tűnő, gyatra képek.
Értelmük nincs. Vannak ; de a Való más.

(Optikai csalódás 15).

*Válogatott versek. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó. Bukarest, é. n. 179 l.

¹Szabédi az elmúlt két évtized alatt már több értékes tanulmány-, vers- és elbeszélés-gyűjteménnyel gazdagította irodalmunkat. Azt hiszem, nem érdektelen megemlíteni két korábbi verseskötetét : Alkotó szegénység. 1939., Telehold. 1944.

Élő költőről lévén szó, nem akarom Szabédi világnézetének és egyéniségének egyéb — versei alapján igen megnyerő és rokonszenves — vonásait is bemutatni, a mindennemű hajbókolás és talpnyalás elleni gyűlöletét (Az egésztest akartam 107), az ember teremtő erejébe vetett határtalan hitét (Csillogj, Margitka 121) stb., s ezért csupán egyetlen egy dologra utalok bővebben, arra, hogy mit jelentett Szabédi életében a felszabadulás. 1940-ben még így írt magáról és életejáról:

Országokat bejártam; otthon is
— látszatra tétlen — ott se ültem resten,
betűk világába merülve is
a helyemet, a helyemet kerestem!

Hiába. Ép, egész, tökéletes
a pokol is, a föld is, és az ég is.
Hadd járjon a világ! Fölösleges
külön kerékként elkeringek én is.

(Külön kerék 114)

S kilenc esztendővel később — véletlenül vagy szándékosan? — visszatér erre a képre:

Elvtársak, az én ifjúságom
hosszú reggel volt, naptalan;
keringtem a kerek világon
külön kerékként,¹ céltalan.

(Vezessen a párt 129)

Visszatér, de csak azért, hogy utána annál céltudatosabban jelölhesse ki helyét a boldogabb jövődjéért vívott harcban. Ekkor érzi és érti csak meg igazán költői hivatását, s ekkor és ezért hívja csatasorba költőtársait is:

Nincs szükség az irodalomra,
ha csak lesi s nem kelti a napot;
ha lelkesedtek, rajta fel, rohamra,
ha nem, hallgassatok.

(Költők s bírálók 127)

2. Minden tudományos értékű vagy igényű dolgozat bírálójának egyik feladata pár szóban összefoglalni a tanulmány lényegét, magvát, azt az új mondanivalót — ha van ilyen —, amely a munka tudományos eredményeként könyvelhető el. Nos, úgy gondolom, nem követek el nagy hibát, ha ezt a módszert egy merőben más műfaj, e versgyűjtemény nyelvi bírálatánál is alkalmazom, s nem a kötet nyelvi-stilisztikai jellemzését tekintem célnak, hanem csupán olyan nyelvi jelenségeket, mozzanatokot ragadok ki, amelyeket újszerűnek, figyelembe veendőnek, vagy ellenkezőleg hibásnak, kerülendőnek tartok. Kezdem mindjárt a szóhasználatra vonatkozó egy-két megjegyzéssel.

Újabb, főleg fiatal költőink gyakran esnek abba a hibába, hogy önkényes, merész szóalkotások tömegével lepik meg az olvasót és bírálót egyaránt.

¹ Én emeltem ki. G. L.

Ezek a többnyire hangutánzó, hangfestő szavak szerével használva nagyon kifejezőek és szinte felfrissítik, megélnkítik a költeményt, túlzó használatuk azonban könnyen az öncélúság látszatát keltheti, s ilyenkor nemegyszer azt érezzük, hogy az egész vers nem más, mint háttér, amely e csillogó csecsebecsék kellő megvilágítására szolgál, semmi másra. (Hasonló gondolatokat vet fel Gáldi László is Szécsi Margit verseinek bírálata kapcsán, vö. Nyr. 80 : 329—31).

Szabédinál mindössze egyetlen ilyen csinált szót találtam: *zakata* 'a vonat zakatolása, zakatoló hangja' (a 21. lapon), s a maga monoton hangzásával ez is igen jól illeszkedik a szöveggörnyezetbe. Ellenben szívesen használ régies vagy éppen nyelvjárási színezetű szavakat, mint *fém-lappancs* (124), *sárarany* (8, 127), *szerein-szerzte* (148), *anyagis* 'anyagias' (42), s talán közel jár az igazsághoz az a feltevésem, hogy Szabédi gyakran — és haszonnal — forgatja régi nagy szótárainkat, a Czuczor—Fogarasi és a Ballagit is. Előfordul nála *köntörfalaz* igénk *köntörfarol* (108) változata, amelyre a MTsz. mindössze két adatot idéz — az egyiket Erdélyből (vö. MNy. 2 : 96) —, s amelyet Szabédi is bizonyára az erdélyi népnyelvből merített. „Csillogj, Margitka” című, igen szép versében pedig a birtokosul használt személynév-más régies *tennen* alakja ragad meg bennünket :

Csillogj, Margitka, tennen
fényeddel ragyogj fennen,
fényeddel segíts engem
az igaz úton mennem.

Egyszerűségében is mily lenyűgöző ez a négy sor! Itt nem zavaró a szólam áttörése a következő sor elejére sem (enjambement), sőt mintha ez is csak ráirányítaná a figyelmünket az ódon zamatú *tennen* alakra, amelyet Zolnai Gyula (Msn. 9 : 4) már-már kiveszettnek tartott irodalmi nyelvünkől.

Idegen szavakkal ritkán él, de az az egy-kettő, amelyet használ, talán mégis elkerülhető lett volna. Ilyenek : *irrealis* (121), *inkvizitor* (122), *detrónizál* (így! 121), *stimm* (ebben : „Micsoda hang! Nem tudom, szép-e, — de kemény s a stimm mindig egy” (136). „A pacsirta” című versében (172—6) még néhány előfordul, mint *referátum*, *evidencia*, *referencia*, *raport* (kétszer is), e szatíra éle azonban éppen a fölösleges jelentések, kimutatások és ülésezések ellen irányul, s így e szavak használata nagyon is helyénvaló.

Tüzetesebb vizsgálatot érdemelne Szabédinak egy másik szava, amelyet semmilyen szótárban sem találtam meg; ez a *trezina*. „A fűzfásip”, című versben fordul elő a következőképpen : „[a kisfiú] sípja hangjára kanyarodnak — váltott sínre a trezinák” (137). A szót hiába kerestem — román átvétei lehetőségével számolva — a román szótárakban, valamint a magyar tájszótárakban és több nyelvjárási monográfiában is. Végül az ÚMTsz. cédulái közül bukkant elő egy adat Csoma Kálmán „Jászberény nyelve” című munkájában : „*trezina*: vasúti, sínen gördülő jármű, melyet munkások hajtanak (hajtány!)” (75).¹ A két szó jelentése egyezik, vagy legalább is közel áll egymáshoz; eredetükhöz azonban nem tudok hozzászólni.

3. Áttérve most egyéb természetű megjegyzésekre, mindenekelőtt a Szabédi verseiben található enjambement-okról szeretnék szólni. Szinte minden

¹ Az adatot Végh József kereste meg számomra. Fogadja érte hálás köszönetemet.

lapról, minden versből, s az enjambement minden fajtájából idézhetnék egyet-kettőt, de mutatóba elég lesz a következő néhány is:¹

Ébredjetek! harsog bele a *néma*
csendbe frissen egy reggeli sziréna (Ura legyetek 125)

Döbbsenten olvasom ki döbbsent, *bámész*
tekintetéből, némán mit izen: (Optikai csalódás 15)

Olyan a lakásunk, mint egy *törékeny*
üvegedény, olyan, mint egy *cirádás*
fafaragvány, mint egy műemlék *drágás*
régiségkereskedő üzletében (Az alkotó szegénység 13).

jól fontolóra véve *gyermek-*
koromban is bú s félelem
áradt szét minden porcikámban. (Bú s félelem 109)

Ebben a faluban
élt nagyapám s *ugyan-*
ebben élt minden üke,
kik *évszázadokon*
által székely jogon
öröklék mindenüket
a *nemességszerző*
Mártontól, ki *első*
ízben hordta nevüket. (A szabédi Nagyréten 17)

Hogyan értékeljük ezt a jelenséget? „Az enjambement — mondattani egységek (szó szerkezet, szólam, mondat) áttörése sorvégéről a következő sor elejére — egyaránt sérelme a ritmus és a mondat épségének. E sérelem orvoslására a közölés nevű alakzat hivatott”² — írja Horváth János „Rendszeres magyar verstaná”-ban (54). Ugyanakkor azonban az is kétségtelen, hogy századunk költői és kritikusai egyre kevésbé tekintik hibának, s Kardos László teljes joggal állapíthatja meg kitűnő monográfiájában: „Az újabb magyar költészetben az enjambement szokottabb és mintegy pozitívabban értékelt jelenség, mint a régiben” (Tóth Árpád 124). Egy lelkes Tóth Árpád-kutató, Nagy Zoltán már elméletileg is síkraszáll az enjambement igazáért (Baráti

¹ A kettészakított szó szerkezeteket — legalább a feltűnőbbeket — az idézetekben dőlt betűvel emelem ki.

² Szeretném itt megemlíteni, hogy Szabédi is használja a Horváth Jánostól közölésnek nevezett versmondattani alakzatot. A legszebb példát „A szabédi zsoldár” című verséből idézhetem, amelyben a balladai és zsoldárformához híven — nyilván szántszándékkal — őrizkedik minden enjambement-től:

Gyula, Mihály, ketten a padláson fogják,
Krisztus rossz keresztjét a gonoszok hozzák (28)

Egy másik példa a Délia című drámai költeményből:

Szempilláimat illatos olajjal,
mirrhával kend be a szemöldököm (78)

kalauz Tóth Árpád két verseskönyvéhez. Nyugat 1917). A költő egyik levelével bizonyítja, hogy Tóth Árpád tudatosan szakította szét a szószerkezeteket és a szólamokat, mert meggyőződése szerint ez hasznára van a versnek, új szépségek lehetőségét teremti meg. „Ezek az új lehetőségek — írja Nagy Zoltán — főképp a rímekre vonatkoznak: azáltal, hogy a mondatot a verssor végén másutt törjük meg, mind eddig legtöbbször tették, új rímek megzendítésére van alkalmunk...” (idézi Kardos: i. m. 126).

Ezek előrebocsátása után, azt hiszem, válaszolhatunk a felvetett kérdésre is. Úgy vélem, hogy az enjambement alkalmazása sem erény, sem hiba, illetőleg mindig a mondatkörnyezet szabja meg értékét vagy káros voltát (vö. Gáldinak Takáts Gyulára vonatkozó bírálatával: Nyr. 80:318—9). Nem lehet véletlen, hogy Arany János, aki először emelte fel tiltó szavát a versmondattani furcsaság ellen, maga is többször élt vele, másrészt azonban ez korántsem jelentheti azt, hogy menlevelet kell adnunk minden olyan szószerkezet-áttörésnek, amely költője szándékától függetlenül, vagy éppen annak ellenére jött létre, s éppenséggel nem fokozza a mű költőiségét. Szabédi láthatólag tudatosan alkalmazza ezt a fogást, s enjambement-jai valóban élénkséggel, frissességgel és sajátos egyéni ízzel telítik költeményeit, néhányszor azonban erőltetettnek látszik a szétszakítás, az idézett példákban a *gyermek-koromban*, *ugyan-ebbn* esetében.

4. Nincs elég terünk Szabédi költői kifejező erejének kellő méltatására, s így csak futólag utalok arra, milyen könnyedén, pár ecsetvonással képes megrajzolni egy-egy embertípust. Kelen Péter magántisztviselő jellemzését például a következő eredeti módon zárja le: „kis hivatalnok. Tíz betű — jellemzi jól: középszerű” (Kelen Péter 32). „A szabédi Nagyréten” című költeményében a vonat sustorgó-pöfögő zakatolására emlékeztető hanggal saját nyugtalan énjét, új utakat járó és váró költő mivoltát jellemzi:

sorsom a gyorsvonat,
versem a nyersolaj,
reszketve dalolok én.

Hol itt, hol ott tűnik szemünkbe egy-egy sikerült, pregnáns kifejezése, mint *izletes gonosz* (14), *cinkos éjszaka* (168), vagy a művészi hangulatfestésnek egy-egy remekbe szabott példája, amilyennel például egy bizarr költői álmokép leírása közben találkozunk: „Mint font fonál foly, foly tovább az álom” (125).

Egy száznyolcvan lapos kötetben természetesen majdnem elkerülhetetlen, hogy kisebb egyenetlenségekre, kevésbé sikerült sorokra is ne bukkanjunk. Meg kell mondanom, hogy ilyet örvendetesen keveset találtam, s ezek a „hibák” sem a vers ritmusának hibái, hanem éppen ellenkezőleg, az ütem, a ritmus javára tett — többé-kevésbé elfogadható — engedmények.

5. Úgy érzem, hamis képet adnék Szabédiról, ha nem szólnék legalább röviden versművészetének egyik bővizű forrásáról, kitűnő rímeiről. Nemcsak arról van szó, hogy sorvégi és belső rímei eredetiségükkel és ötletességükkel ragadnak meg bennünket, pl. „Beteg ez az emberöltő, — te nyelvöltő kicsi költő?” (134); „alattam üresség, — felettem üres ég” (19); „életem sín-mese, — amim van, semmi se” (21); továbbá Koreában — korábban (156);

kushad — kritikushad (178); stb. Inkább arra gondolok, hogy nemegyszer keres új vagy csak kevésbé járt utakat a rímek terén, s többnyire eredménnyel. Szívesen használja a Horváth Jánostól (i. m. 60—1) *t o l d a l é k o s n a k* nevezett rímfajtát, amelyben a rímpárok egyike végmássalhangzó-többséggel rendelkezik: *a járda — bejártam* (18); *kerepel — brekeke* (23); *végig — védi* (147); *minden üke — mindenüket* (17). Rímelteti az *l* és *n* hangokat, amelyeket költőink általában nem vagy csak igen ritkán csendítenek össze: *láltán — hátrál* (147); *kemény tőn — a fénytől* (104).¹ S végül hadd utaljak arra az érdekes, egy versben jelentkező rímjátékra, amely szinte átmenetet jelent a rím és alliteráció között, s amelyet talán mássalhangzó-rímnek nevezhetnék. Íme a példák: „*s nyergelek, s nyargalok*”; „*mordul a, harsan a — harsona, orgona,*”; „*Démoni dinamó*”; „*kirepül, kerepel*”; „*Féket a fekete — kerek elibe!*”; „*perzsel a nap parazsa*”; „*hulljak, haljak híd alá*” (A szabédi Nagyréten 17—25).

*

Nagyjából ez az a kép, amelyet Szabédi Lászlóról, a költőről rajzolni akartam. Ahogy felváltva lapozgatok füzetemben és emlékezetemben, úgy érzem, sikerült megközelítőleg azt és úgy írnom róla, amit és ahogyan Válogatott Verseinek elolvasása után akartam. Szűkebb hazájában, Erdélyben szeretik és becsülik Szabédi Lászlót. Nagyobb megbecsülést érdemelne nálunk is!

Grétsy László

¹ Az *l* és *n* összecsengésének lehetőségét Horváth János sem említi idézett művében (vö. 58—9); Radó Antal azonban (A magyar rím 142) Aranyra való utalással és aggályoskodva ugyan, de felveti.